

DIN ISTORIA PERFECTULUI SIMPLU ROMÂNESC: FORMELE DE PERSOANA I ȘI A II-A PLURAL CU SUFIXUL *-ră-*

DE

C. FRÎNCU

Formele de perfect simplu cu *-ră-* au atras de multă vreme atenția cercetătorilor, formînd obiectul a numeroase discuții. Cele mai multe s-au axat pe controversata problemă a originii lui *-ră-*. Se știe că prezența sufixului în discuție la persoana I și a II-a plural și chiar la persoana a III-a plural nu se poate justifica prin evoluție fonetică normală. Opinia unor cercetători mai vechi¹, după care formele cu *-ră-* ale perfectului simplu reprezintă urme ale formelor corespunzătoare de mai mult ca perfect indicativ latin (*cantaveramus*, *cantaveratis*, *cantaverant*), nepăstrat în afară de spaniolă în nici o limbă romanică, a fost respinsă de majoritatea cercetătorilor care au susținut că numai la persoana a III-a plural *-ră-* se poate explica etimologic², la celelalte două fiind vorba de o inovație lirzie, datorită analo-

¹ Vezi F. Diez, *Grammatik der Romanischen Sprache*, Bonn, 1882, p. 595; T. Cipariu, *Compendiu de gramatică limbii române*, Blaj, 1858, p. 50; Leca Morariu, *Războiul Troadei*, „Glasul Bucovinei”, VI, 1923, p. 45; *Morfologia verbului predicativ românesc*, „Codrul Cosminului”, I, 1924, p. 15.

² Și aici părerile sînt împărțite: Unii cercetători au arătat că forma *cintară* vine din latinul *cantaverant* admițînd u trecut la *ă* prin asimilație (W. Meyer-Lubke, *Grammaire des langues romanes*, Paris, 1895, II, p. 335) sau prin analogie cu persoana a III-a singular (Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, II, București, 1961, p. 142). Alții, respingînd posibilitatea producerii acestor fenomene, au arătat că persoana a III-a plural reproduce formele mai mult ca perfectului latin (Al. Procopovici, *Aoristul în raport cu alte timpuri și moduri*, „Revista filologică”, II, 1928, Nr. 1—2, p. 11; I. Sîdbei, *Le sort du prétérit roumain*, „Romania”, LVI, 1930, p. 344; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, București, 1960, p. 142). Dintre cercetătorii mai vechi această ultimă idee a fost susținută de Al. Lambrior, *Carte de citire*, p. XXVIII.

giei. S-a obiectat însă, că ar fi posibil ca formele de persoana I și a II-a plural să fie totuși „urmașele plusquamperfectului latin, menținute citva timp numai dialectal pentru a înlocui apoi aoristul arhaic”³. În acest stadiu al cercetărilor, originea lui *-ră-* a fost abandonată, lucrările ulterioare limitându-se fie numai la rezumarea istoricului problemei, fie la acceptarea uneia sau alteia dintre opinii. Nu demult, H. Mihăescu, plecând de la funcțiile mai mult ca perfectului latin în România orientală, reia ideea mai veche, susținând că „formele românești de perfect de tipul *cîntarăm* < *cantaveramus*, *cîntarâți* < *cantaveratis*, *cîntară* < *cantaverant* reproduc formele respective ale mai mult ca perfectului latinesc”⁴.

Ideea lui L. Morariu referitoare la posibilitatea menținerii dialectale a unor urme din mai mult ca perfectul indicativ latin, dar și concluzia lui H. Mihăescu ne-au determinat ca în prezenta lucrare să urmărim cronologic pluralul perfectului simplu, bazându-ne pe un mare număr de texte, vechi și moderne, cu caracter literar sau neliterar. Atestarea formelor cu *-ră-* în cele mai vechi texte la toate persoanele de plural ale perfectului simplu ar fi relevantă pentru susținerea acestei opinii, după cum atestarea țirzie ar putea ajuta la infirmarea ei.

Cercetînd cele mai vechi texte românești constatăm că *-ră-* nu apare decît la persoana a III-a plural a perfectului simplu⁵. Limba română din epoca veche se caracterizează prin sincretismul persoanei I plural a perfectului simplu cu persoana I plural a prezentului indicativ la verbele de conjugarea I, a IV-a⁶ (pf. *bucurăm ū-nă*, PS 189/13 -prez. *bucurăm ū-nă*, PS 32/16; pf. *auzim ū* CC² 93/15 -prez. *auzim ū*, CC² 90/22) și prin sincretismul persoanei a II-a plural cu participiul trecut la verbele de toate conjugările (exceptînd unele verbe de conjugarea a III-a): pf. *adăpat ū*, CC² 34/8 -part. *adăpat ū*, CT 56^v/22; pf. *văzut ū* CV 134/11, CA 156/21, -part. *văzut ū*, CT 219^v/20; pf. *făcut ū*, CC² 34/18 -part. *făcut ū*, CC² 182/10; pf. *auzit ū*, CV 134/10, -part. *auzit ū*, CT 21^v/2.

Sincretismul nu afecta la persoana I plural verbele de conjugarea a II-a și a III-a, date fiind diferențele fonematice dintre tema prezen-

³ L. Morariu, *Războiul Troadei*, p. 45.

⁴ *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, București, 1960, p. 146.

⁵ Formele de perfect de persoana a III-a plural ca și formele de persoana I — a III-a, singular erau foarte frecvente în textele religioase vechi din toate regiunile. Vezi pentru aceasta indicele la: *Codicele Voronețean* (= CV), Cernăuți, 1885; *Psaltirea Scheiană* (= PS), II, București, 1916; *Tetraevanghelul lui Coresi* (= CT), București, 1963.

⁶ Alte abrevieri folosite: CC² = Coresi, *Cazania a II-a*, ediție alcătuită de A. Procopovici și S. Pușcariu, București, 1914; CA = Coresi; *Apostolul*, text reprodus în facsimile de I. Bianu, București, 1930; CB = B. P. Hasdeu, *Cuvențe din Iătrîni*, I, București, 1882; VC = Varlaam, *Cazania*, ediție îngrijită de J. Byck, București, 1943.

tului și tema perfectului (prez. *vedem*, CT 207¹/13 - pf. *văzumă*, CT 2¹/12, prez. *putemă*, CT 218¹/7 - pf. *putumă*, CT 37¹/3; prez. *facemă*, PS 234/31 — *iecemă*, 234/10) citeva vorbe de conjugarea I cu reduplicarea (*deademă*, CC² 6/5, *steatemă*, față de prezent *dăm*, *stăm*) precum și verbul neregulat *a fi* (pf. *fumă*, CT 159¹/2 față de prez. *sintemă*, CT 77¹/3). La persoana a II-a plural, în afară de verbele cu reduplicare la perfect (*deadetă*, CC² 34/8 — part. *dată*, PS 246/25), sincretismul nu afectă verbele de conjugarea a III-a cu perfectul în *-se-* (pf. *dusetă* CC² 34/9 - part. *dusă*, CC² 365/14; *mersetă*, CT 21¹/7 — part. *mersă* CT 130¹/2; pf. *întoarsetă*, CC² 486/22 part. *întorsă*, PS 139/6).

Prin urmare, la cele mai productive conjugări (I,IV) opoziția dintre prezent și perfect se suspendă. Această stare de lucru face anevoioasă, iar uneori imposibilă, distingerea formelor. Distingerea este complicată și prin faptul că în limba română concordanta timpurilor este foarte liberă (în frazele subordonate, mai ales). Astfel, în afară de unele determinări adverbiale, care uneori lipsesc, nu avem alte mijloace de exprimare a categoriei de perfect simplu⁷. În frazele coordonate însă, situația este mai clară. Concordanța timpurilor fiind aici mai rigidă, opoziția dintre prezent și perfect nu se neutralizează dacă în frază există cel puțin un verb de conjugarea a II-a sau a III-a. Astfel, într-o frază ca „*venimă și văzumă*” (= *venirăm și văzurăm*) prezența formei *văzumă* arată că și forma *venimă* este la perfect. În schimb, opoziția dintre perfect și prezent se neutralizează când ambele verbe sînt sau de conjugarea I, sau de conjugarea a IV-a, sau unul la conjugarea I și altul la conjugarea a IV-a. De exemplu, într-o frază ca „*venimă și cîntămă* : (= *venirăm și cîntarăm*) opoziția prezent — perfect se suspendă. Firește, în acest caz trebuie avute în vedere contexte mai largi, însă, mai ales pentru textele traduse, nici acestea nu sînt întodeauna concludente, din cauza frazelor confuze care abundă.

Trebuie menționat că din punct de vedere al identificării formelor de perfect, indicele unor ediții critice de texte din literatura veche prezintă multe inconveniente. Chiar acolo unde situația este clară, în frazele coordonate de primul tip, interpretarea este eronată. De exemplu, forma *venimă* (CT 57¹/2) din fraza „Cînd te văzumă lînced sau în temniță și *venimă* cătră tine” este interpretată, în indicele ediției Floricăi Dimitrescu, la *Tetraevanghelul* lui Coresi, București 1963, ca formă de prezent, deși, în mod evident, este vorba de o formă de perfect.

Mai ales indicele alcătuit de I. A. Candrea, la *Psaltirea Scheiană*, București, 1916, foarte util pentru cercetătorul limbii vechi, prezintă din punct de vedere al formelor în discuție multe erori. De pildă, în

⁷ Identificarea este mai ușoară în cazul persoanei a II-a unde prezența unui pronume personal înaintea sau în urma formei în discuție este elocventă pentru perfectul simplu, timp personal în raport cu participiul trecut, nepersonal.

7
 fraza „*cumplimǔ-nǎ* cu mǎnia ta și cu urgia ta *tulburǎmǔ-nǎ*” (PS 188/13—14) forma *cumplimǔ-nǎ* este socotită ca formă de indicativ prezent, în timp ce *tulburǎmǔ-nǎ*, ca formă de perfect indicativ. Firește, amindouă sînt forme de perfect indicativ. Ca dovadă putem aduce în afară de concordanța timpurilor, formele de aorist în textul slavon, publicat de C.Gălușcă⁸ [иже скончаломса гнѣкомъ грѣшомъ и аорестю ткоуж самътихомса (p. 108/15—16)]

După cum vom vedea, servilismul traducătorilor din secolul XVI-lea față de un text sacru se manifesta, printre altele, și în traducerea aoristului slav prin perfectul simplu, chiar dacă acesta prezenta din punct de vedere al clarității, la unele persoane, mari neajunsuri. De asemenea, în „*Că greșimǔ și fǎrǎlegimǔ, ostǎmpimǔ* de tire și *pregreșimǔ* între toate și dzilele tale nu *ascultǎmǔ*” (PS, 327/4—6) formele *greșimǔ, fǎrǎlegimǔ, ascultǎmǔ*, sînt socotite, pe bună dreptate, de autorul indicelui ca forme de perfect, dar, forma *pregreșimǔ* (în textul slavon прѣгрѣшомъ) este trecută la prezent. Concordanța timpurilor, dar și forma de aorist din textul slav (vezi C.Gălușcă, p.259/8-10) arată că toate formele citate sînt la perfect. Aceeași greșeală, care rezidă în neluarea în seamă a concordanței timpurilor, apare în indicele citat, în interpretarea formei *bucurǎmǔ-nǎ* din fraza „*Implumǔ-nǎ* demǎręta de meseręre ta, Doamne, și *bucurǎmǔ-nǎ* și *veselimǔ-nǎ* în toate dzilele” (PS 189/12—13) ca formă de prezent indicativ. Și aici toate verbele sînt la perfect: propozițiile fiind coordonate, perfectul distinct, *implumǔ-nǎ* cere verbele la același timp și la același mod în celelalte propoziții.

Forma *bucurǎmǔ-nǎ* este interpretată greșit și în fraza „*Bucurǎmǔ-nǎ* de spǎsenia ta, întinarǎ-se limbile în perire ce fecerǎ” (PS p.13/7-8, idem, p.32/16).

De asemenea, unele forme de perfect care la persoana a II-a plural sînt egale cu participiul trecut, nu sînt identificate în indicele unor ediții. De exemplu, formele *cǎitъ* (CT 47'/7) și *priimitъ* (CT 186'/10) din frazele „*voi vǎzut și nu vǎ cǎitъ*” (CT 47'/7 „și ce am vǎzut mărturisim și mărturia noastră nu *priimitъ*” (CT 186'/9-10) nu apar în indicele ediției Floricǎi Dimitrescu. Nici forma *dedetъ* (CT 57'/11) distinctă de fapt, din „*Înflăminzii și nu-m dedetъ* mîncare” (CT 57'/10-11) nu este înregistrată.

Astfel de erori, care izvorăsc unele din interpretare, altele din simplă neînregistrare, fac ca persoanele I—II plural ale perfectului, rare în raport cu alte persoane ale aceluiași timp, să pară și mai rare. De pildă verbul „*a se bucura*” nu apare în indicele ediției I.A. Candrea cu forme la persoana I plural la perfectul simplu, deși numai în exemplele date mai sus pot fi atestate trei forme de acest fel. În realitate, în ciuda omonimiei, formele analizate sînt bine reprezentate

⁸ Slavisch-Rumänisches Psalterbuchstück, Halle, 1913.

în toate textele traduse din secolul al XVI-lea indiferent de regiune. (Textele maramureșene nu se deosebesc din punctul de vedere al folosirii perfectului simplu de tipăriturile lui Coresi, înregistrându-l în aceleași situații)⁹.

Este oare această frecvență un indiciu al mării răspîndiri și al folosirii în limba veche a tuturor formelor perfectului atît în grairile sudice cit și nordice?¹⁰ Judecînd după textele traduse răspunsul nu poate fi decît afirmativ. Cu toate acestea, adevărul îl găsim apelînd la textele netraduse care, după cum se știe, reflectă mai bine situația reală din limba vorbită. Cercetarea acestora arată, în afară de neexistența în această perioadă a formelor cu *-ră-* la persoanele I—II plural, că în textele nordice, dar și în cele sudice formele respective ale perfectului simplu sînt extrem de rare. Astfel în scrisorile de la Bistrița poate fi înregistrată o singură formă¹¹; „Intr-ace vreme țara peri și pierdum tot” (p. 78). Cercetarea documentelor din *Surete și izvoade*¹² precum și a celor din *Documente privind Istoria României*¹³ duce la aceiași idee: perfectul simplu, atestat cu forme de singular și cu forme de persoana a III-a plural, este foarte puțin întrebuițat la persoana I—II-a plural.

Frecvența relativ ridicată a acestor forme în textele traduse din secolul al XVI-lea nu reflectă, cum s-a crezut, întrebuițarea mai largă a perfectului simplu, ci se explică în mare măsură, prin servilismul traducerii de pe un text sînt. Traducătorii, nepreocupați în mod special de claritatea textului tălmăceau aoristul slav, foarte frecvent în narațiunile biblice, prin perfectul simplu, chiar dacă acesta nu avea la unele persoane forme distincte¹⁴. În textele netraduse problema clarității se pune de la început, de aceea formele care ar fi putut fi confundate cu prezentul sau cu participiul sînt evitate, în locul lor preferîndu-se formele perfectului compus, mai clare, mai regulate, mai expresive. De exemplu, folosirea perfectului simplu într-un act de judecată ar fi creat echivocuri confundînd o acțiune trecută cu una prezentă în fraze ca următoarele :

⁹ Vezi pentru aceasta p. 327 din PS comparativ cu p. 431 din *Psalтира lui Coresi*, București, 1881 și p. 134 din CV comparativ cu p. 156 din CA.

¹⁰ Astăzi forme de perfect simplu se întîlnesc și în aria perfectului compus, dar nu la persoana I și a II-a plural (cf. Al. Georgescu, *Perfectul simplu în dialectul daco-român, Omagiu lui I. Iordan*, p. 319—323).

¹¹ Al. Rosetti, *Lettres roumaines de fin de XVI siècle et de debut de XVII siècle tirées des archives de Bistrița*, București, 1921.

¹² Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. II—III, Iași, 1907, volumul VII, Iași, 1912.

¹³ *Documente privind Istoria României*, veacul XVI, Moldova, volumul III—IV, 1951; *Țara Românească*, volumul IV, București, 1953.

¹⁴ Redarea aoristului slav prin perfectul simplu românesc a fost remarcată de multă vreme: cf. Ov. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 251; Al. Rosetti, *op. cit.*, volumul IV—V—VI, București, 1966, p. 314.

„Noi am căutat și am întrebat” (Doc. TR., III, p. 252)¹⁵, „am căutat și am judecat prea departe și am dovedit” (*idem*, p. 93). În documentele de la sfârșitul secolului al XVI-lea și de la începutul secolului al XVII-lea (din colecțiile citate) am găsit la persoana I plural numai câteva forme de conjugarea I, IV care pot fi interpretate ca forme de perfect: „deci ne-au strins dumneaai pre noi pre toți imprejurenii și *descoperim*” (= descoperirăm, n.n.) (Doc. TR. III, 212) „Iată cu aceasta dăruim (= dăruirăm) și Domn.a mea... hrisovul domniei mele” (*idem*, p. 112). Deci din punctul de vedere al folosirii perfectului simplu la persoanele I—II plural între textele traduse și cele netraduse există deosebiri importante, acestea din urmă preferind în locul formelor de perfect, ușor confundabile la cele mai multe verbe, forme de perfect compus, care aveau avantajul de a fi mai clare. Situația perfectului simplu din textele netraduse se aseamănă cu situația aceluiași timp din limba vorbită de astăzi în regiunile în care el se folosește numai la unele persoane (I, II, III singular și III plural)¹⁶. Deosebirea constă în faptul că în textele netraduse perfectul simplu se folosea, destul de rar, și la persoanele I—II plural la verbele cu temă distinctă de perfect (conjugările II, III) și în regiunile în care astăzi nu mai apare.

Care este situația în textele religioase din secolul al XVII-lea, ai căror traducători sînt preocupați în mare măsură de claritatea textului? Păstrează ele formele omonimice pasibile de a provoca echivocuri? Examinarea comparativă a textelor religioase din secolul al XVI-lea cu cele din secolul al XVII-lea este semnificativă. Ea scoate în evidență procesul de evitare a omonimiei gramaticale, proces care reflectă în același timp dezechilibrarea paradigmei perfectului, întrucît omonimia lovea în perfectul simplu, concurat de formele mai clare ale perfectului compus. După cum s-a constatat de multă vreme, între textele religioase din secolul al XVII-lea și cele din secolul al XVI-lea există legături ce rezidă mai ales în faptul că traducătorii din secolul al XVII-lea reproduceau de multe ori pasaje întregi din textele anterioare (în special din tipăriturile lui Coresi, iar indirect din textele rotăzizante), schimbînd numai acolo unde textul prezenta dificultăți de înțelegere pentru cititori¹⁷. Astfel de dificultăți creau și formele omonimice în discuție și de aceea ele erau evitate. Cel mai răspîdit mijloc de evitare a omonimiei era înlocuirea formei de perfect simplu, corespunzătoare aoristului slav, cu forma devenită aproape sinonimică de perfect compus. Spunem „devenită aproape sinonimică” pentru că, probabil, într-o etapă mai veche, ca și astăzi în unele graiuri, între perfectul simplu și cel compus există o diferență de sens, de vreme ce se foloseau două forme distincte. Înlocuirea perfectului simplu prin

¹⁵ Documente privind Istoria României din veacul XVII, Țara Românească, volumul III, București, 1951.

¹⁶ Vezi Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 319—323.

¹⁷ Vezi I. Bălan, *Limba cărților bisericești*, Blaj, 1914, p. 128—139.

perfectul compus, din necesități de evitare a omonimiei, duce la ștergerea diferențelor de sens dintre cele două perfecte.

Iată câteva exemple: CV : „Răbdarea lui Iovă *audzilită* și *sfrășitulă* domnului *vădzută*” (CV 134/10—13). CA : „Răbdarea lui Iovu *auzilă* și sfirșitul domnului *văzută*” (CA 156 20/21) NT: „... răbdare lui Iovă auzit-ași și săvirșenița ce i-au dat domnului” (CV 135/9—12). BB : „răbdare lui Iovă *ași auzit* și săvirșitulă domnului *ași văzut*” (CV 135/9—10). CV : „*Indulcitu-vă* spre pămînt, înstătuțu-vă și *îngrășatu-vă* înrema voastră” (CV 132/18—19) NT : „În desmierdăciune *ași trăit* pre pămîntu și *v-ași desiătat*, *hrănit-ași* inemele voastre” (CV 133/20—23). BB : „*Desfătațu-v-ași* pre pămînt și *v-ași răsăfat* *hrănit-ași* inemele vostre” (CV 133/20—23)¹⁸.

Înlocuirea perfectului simplu cu perfectul compus se observă și cînd comparăm *Cazania* lui Coresi (a II-a) cu *Cazania* lui Varlaam: CC² „Flămînzii și-mi *deadetă* mîncare, însetoșai și mă *adăpată*, striin era și mă *dusetă*, dezbrăcat era și mă *imbrăcată*, *lingedu* era și mă *socotită*, în temniță era și *venită* cătră mine” (34/7—11) VC : „C-am fost flămînd și *mi-ași dată* a mîncă, însetat am fost și *m-ași adăpată*, nemernic am fost și *m-ași dus* în casă, golă și *m-ași imbrăcată* bolnăv și *m-ași socolit*, în temniți am fost și *ași venit* la mine (21/17—20).

Formele de persoană a III-a plural, precum și formele de singular, care aveau avantajul de a fi mai clare sînt păstrate cu consecvență de textele din secolul al XVII-lea, indiferent de regiunea unde apar. CV „*închiseră* ușile” (CV, 34/12) NT : „*închiseri* ușile” (CV 35/12), BB : „*închiseră* ușile” (CV 35/12) CC² „*Bucurară-se* ucenicii deaca *văzură*” (124/28). VC : „*Bucurară-si* ucenicii, deca *vădzură*” (p. 96/29—30).

Înlocuirea perfectului simplu cu perfectul compus la persoanele I—II plural, dar păstrarea lui la persoana a III-a plural și la persoanele singularului, demonstrează că mobilul limitării întrebuirii perfectului simplu, era în primul rînd omonimia.

Consultînd alte texte din secolul al XVII-lea constatăm aceeași situație: absența unei mărci specifice (sufixul *-ră-* nu este încă atestat în nici un text) menține omonimia la cele două persoane. Din această cauză chiar într-un text scris într-o regiune în care perfectul simplu a fost întotdeauna frecvent (Oltenia), în *Cronograful* călugărului oltean Moxalie, formele în discuție sînt evitate: în tot textul apar numai trei forme de perfect simplu, toate la persoana I plural dintre care una este distinctă, verbul fiind de conjugarea a III-a: „*noi scrisem*” (CB, I, 352) atunce ne *semnămă* și noi de *scăpămă*” (*idem*, 373). În text formele de perfect simplu la celelalte persoane sînt foarte frecvente (numai pe o pagină, 346, am înregistrat 23 de exemple).

¹⁸ Pentru NT—*Noul Testament de la Bălgrad* (1648) și BB—*Biblia de la București* (1688) s-a folosit textul transcris de I. G. Sbiera, în *Codicele Voronețean*, Cernăuți, 1885.

Și în cea mai veche carte populară păstrată (*Alexandria*, 1620), frecvenței deosebite a perfectului simplu la celelalte persoane i se opune raritatea formelor de persoana I—II plural¹⁹. Dintre acestea majoritatea sînt ale unor verbe de conjugarea a II-a sau a III-a: „*noi rămăsemă fără împărași și pusemă 12 filozofi*” (85/2—4). Iată două fraze în care se observă păstrarea formei de persoana I plural a perfectului simplu la verbele de conjugarea a II—III-a, dar evitarea lui la verbele de conjugarea a IV-a: „*ne bățum cu împărățiile lumiei și am pierit destui*” (83/7—9). „*Și dacă văzumă minie lu Dumnezeu pre noi și nu putum lăcui acolo, iar am fugit și acolo venit-am*” (85/9—10).

Este vizibilă diferențierea pe care o face traducătorul punînd la perfectul simplu verbe cu temă distinctă (*ne bățum, văzumă putum*), dar la perfectul compus verbe care ar putea provoca confuzii prin formele de perfect simplu (*am pierit, am fugit, venit-am*). Procedîndu-se în felul acesta, în *Alexandria*, puține sînt cazurile de ambiguitate: „O, Alexandre, cit fuseși de mîndru și noi te înșelăm” [(=înșelarăm, n.n.) 92/12—13]. „Și întrebără: Cum înșelată (=înșelarați, n.n.) pre împăratulu?” (92/13—15).

Nici alte texte aparținînd secolului al XVII-lea și începutului secolului al XVIII-lea (texte juridice, cronică, documente oficiale și particulare) nu folosesc forme care ne-ar da dreptul să susținem că pluralul perfectului simplu moștenește formele corespunzătoare ale mai mult ca perfectului latin. Astfel, în textele juridice din secolul al XVII-lea am înregistrat din formele în discuție un singur exemplu de perfect simplu²⁰: „De vreme ce *dzisem*” (p. 207) în *Pravila* lui Vasile Lupu, înlocuit în *Pravila* lui Matei Basarab cu perfectul compus: „De vreme ce *am zis*” (idem). La cronicarii moldoveni, perfectul simplu, în general bine reprezentat la persoana I—III singular și a III-a plural, nu se întrebunțează la persoana I—II-a plural din motivele discutate. Din toate cronicile moldovene a fost spicuit un singur exemplu. *avum*, din cronică lui N. Costin (București, 1942, p. 221). În cronicile muntene apare și la aceste două persoane însă numai la verbele care aveau la perfect temă distinctă de prezent sau de participiu. De exemplu, la stolnicul Constantin Cantacuzino perfectul simplu apare mai ales la verbul *a zice* în formulele²¹ „din cele mai sus *zisem*” (I, 7) „săvai că *zisem*” (I, 10). „Acestea ce *zisem* pînă aici” (I, 28), dar și „*cum am zis*” (I, 46, 70, 71, 74, 78).

În Moldova, la D. Cantemir, pot fi înregistrate pe la începutul secolului al XVIII-lea forme de perfect simplu²²: „amîndoi împreună *pur-*

¹⁹ S-a folosit textul publicat de N. Cartoian, *Alexandria în literatura românească*, București, 1922.

²⁰ Am consultat pentru aceasta indicele alcătuit de G. S. Longinescu la *Legi vechi românești și izvoarele lor*, București, 1912.

²¹ Am folosit textul din *Cronicarii munteni*, volumul I, București, 1961.

²² Am folosit *Istoria hieroglică*, volumul I—II, București, 1965.

ceasăm" (I, 92) „La Marginea Nilului *ne coborim* și după învățatura Lebedii dacă pre mine și pre obraz mă spălai și celelalte obișnuite țeremonii *făcum* iarăși la locul unde lebăda mă aflase *ne înturnăm*" (I, 179).

În documentele din Moldova din prima jumătate a secolului al XVIII-lea am atestat, de asemenea, câteva exemple, toate fiind forme ale unor verbe de conjugarea a II-III-a : „Acum *înțeleasem* că păgînii și cu alții boieri s-au așezat și s-au împăcat" (N. Iorga, *Scrisori de boieri*, București, 1921, p. 287.) „*Văzum* și scrisoarea lui" (Ghibănescu, XVII, p. 19), „precum *văzum* și mărturia" (idem, p. 191) dar și „*am văzut* mărturia" (idem, p. 192).

În documentele din Ardeal din aceeași perioadă formele analizate sînt de asemenea foarte rare. Am înregistrat numai aceste exemple : „Și noi de aicia nu *avumă* a censti pă dumneavoastră cu alt fără de cit *trimisăm* dumneavoastră un morun" (N. Iorga, *Acte românești din Ardeal...* p. 242).

În documentele din Muntenia și Oltenia apar la persoana I plural și forme ale unor verbe de conjugarea I și a IV-a, ușor confundabile cu cele de prezent : „Cînd fu acum mai pre urmă *auzimă* că Măria sa Duca Vodă iaste la Rusciuc. Deci, noi auzind acelea, *intrăm* la grije mare și ne *deademă* în lături și *trecumă*" (N. Iorga, *Acte românești din Ardeal*, p. 227), „ne mai *supărăm* pe dumneata și mai înainte" (N. Iorga, Doc. XII, p. 50) „că noi pină acum îl *mărturisim* de om bun" (idem, p. 37) etc.

Am considerat absolut necesară descrierea formelor în discuție din româna veche din următoarele motive :

1. Ea relevă lipsa sufixului *-ră-* la persoana I—II-a plural din textele de orice natură. Acest lucru ar putea fi un contraargument serios împotriva opiniei după care pluralul perfectului simplu reproduce pluralul mai mult ca perfectului indicativ latin. Se pare că și situația din dialectele din sudul Dunării confirmă această constatare. În dialectele aromân și meglenoromân (din istroromân perfectul simplu a dispărut) există la persoanele I—II plural forme asemănătoare cu cele din româna veche²³. Se poate accepta astfel mai ușor opinia după care formele persoanelor I—II plural se datoresc unei analogii tîrzii. În același timp se poate pune sub semnul întrebării justetea părerii după care mai mult ca perfectul indicativ latin s-a păstrat numai la persoana a III-a plural. De aceea, împărtășim explicația lui Ov. Densus anu după care *cîntară* vine din *cantaverunt* cu *u* trecut la *ă* prin analogie cu persoana a III-a singular (cîntă). Analogia, apărută mai întii la verbele de conjugarea I, s-a extins și la celelalte conjugări probabil într-o epocă anterioară despărțirii dialectelor, întrucît forme identice se găsesc și în dialectele aromân și meglenoromân (arom., megl., *bătură*).

²³ Vezi T. Capidan, *Aromânii*, București 1932, p. 454, Al. Philippide, *Originea românilor*, II, Iași, 1928, p. 425, 471.

2. Ea scoate la iveală încă o cauză, puțin luată în seamă sau chiar ignorată pînă acum²⁴, a limitării întrebuintării perfectului simplu-omonimia la persoanele I— a II-a plural, cu alte forme, omonimie care afecta cele mai productive conjugări. Cauzele dispariției perfectului simplu în română nu sînt îndeajuns de cunoscute. Majoritatea cercetătorilor au acceptat punctul de vedere al lui A. Meillet²⁵, care plecînd de la faptul că perfectul simplu este caduc în multe limbi indoeuropene (germanice, slave, romanice) credea că tendința de dispariție a vechiului perfect, foarte accentuată în unele limbi, s-ar datora tendinței generale de trecere de la sintetic la analitic. Explicarea dispariției formelor simple de perfect numai prin această cauză generală nu este suficientă. După cum arată E. Coșeriu²⁶, pentru a explica că formele sintetice sînt înlocuite prin forme analitice într-o epocă determinată, nu este de ajuns rațiunea universală a fenomenului, ci sînt necesare explicații de ordin istoric. De fapt, înlocuirea perfectului sintetic cu cel analitic era îngreuiată de diferența de sens care exista încă din latină între perfectul simplu (acțiune trecută, neraportată la prezent) și perfectul compus (acțiune trecută, dar terminată în momentul vorbirii). Au existat deci alți factori care au facilitat mai întîi ștergerea diferențelor de sens dintre cele două perfecte și apoi generalizarea formelor de perfect compus, devenite astfel „variante” ale vechiului perfect întrebuintat din ce în ce mai rar.

O primă explicație istorică a dispariției perfectului simplu, dată de I. Șiadbei²⁷, pornește de la circumstanțele istorice arătînd că vechiul perfect latin a fost înlocuit prin forme analitice datorită eterogenității sale, deficiențelor formale izvorite din existența unor modalități diferite de formare a perfectului simplu. Cu alte cuvinte, perfectul simplu și-ar fi limitat întrebuintarea și apoi ar fi dispărut întrucît posedînd forme nu numai deosebite de la o persoană la alta, ci și, adesea, foarte deosebite de formele altor timpuri, era greu de deprins și de reținut²⁸. După cum arată acad. Iorgu Iordan explicația e numai în parte justă, căci ea nu poate arăta de ce se mai păstrează perfectul simplu în unele limbi romanice (portugheza, spaniola²⁹). Explicația ar fi suficientă dacă ar arăta nu numai de ce se renunță la vechile forme, ci și de ce se adoptă formele noi, *periïrastiche*. De aceea, acad. I. Iordan,

²⁴ Vezi Alexandru Procopovici, *op. cit.*, p. 24: „Omonimitatea prezentului cu cele două preterite (perfectul simplu și imperfectul, n. n.) era desigur mai puțin supărătoare decît omonimitatea imperfectului și aoristului”. Primul care dă importanță „confuziilor grele” pe care le-ar fi putut provoca omonimia a fost Alexandru Lambrior, *op. cit.*, p. XXXIV.

²⁵ *Linguistique historique et linguistique generale*, Paris, 1921, p. 149—158.

²⁶ *Sobre el futuro romance*, „Revista Brasileira de filologia”, volumul III, tomul I, 1957, p. 17 și urm.

²⁷ *Op. cit.*, p. 331.

²⁸ Cf. I. Iordan, *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1957, p. 606.

²⁹ *Ibidem*.

plecînd de la observația că deficiențele formale au intervenit după ce a început preferința pentru perfectul compus, găsește o altă explicație : perfectul compus a înlocuit perfectul simplu pentru că apropiînd acțiunea de momentul vorbirii este mai expresiv, satisfăcînd mai bine nevoia vorbitorului de a raporta acțiunea la momentul cînd povestește³⁰. Așadar, vechiul perfect ar fi fost nesatisfăcător nu atît datorită deficiențelor sale formale, cît conținutului său semantic. O explicație asemănătoare a dat W. Meyer-Lübke înlocuirii unui alt timp sintetic prin forme analitice, viitorul latin³¹. Pe linia aceluiași explicații semantice, unii cercetători au arătat că, de fapt, trecutul nu se găsește „înainte” de prezent, și viitorul nu se găsește „după” prezent, ci apar ca momente „comprezente” care corespund unor activități distincte ale cunoașterii : trecutul corespunde „cunoscutului”, prezentul, „simțului”, și viitorul, „dorinței”³². De aici, necesitatea raportării atît a perfectului (am terminat o lucrare = am terminată în momentul de față o lucrare) cit și a viitorului la prezent. Pe baza acestei tendințe de referire la prezent, de apropiere a unei acțiuni trecute de una prezentă trebuie explicată, după părerea noastră, noua valoare a perfectului simplu (de exprimare a unei acțiuni foarte apropiate de prezent) din unele regiuni (Oltenia, Banat)³³. Grație acestei valori, a cărei vechime este foarte greu de stabilit, perfectul simplu a rămas în aceste regiuni destul de puternic.

Din cele două explicații, prima caută să motiveze părăsirea formelor vechi, în timp ce a doua, mai cuprinzătoare, justifică apariția formelor noi perifrastice. Cu toate acestea, cele două explicații, aplicate la situația din limba română nu sînt satisfăcătoare, nu pot arăta de ce, chiar în ariile cu perfect compus se mai folosește parțial perfectul simplu (la persoanele singularului și la persoana a III-a plural). De aceea, trebuie adăugată la aceste două cauze, valabile pentru toate limbile romanice, o a treia care acționează pe terenul limbii române : omonimia creată la persoana I plural cu prezentul și la persoana a II-a cu participiul la cele mai multe verbe. Omonimia nu lovea în prezent sau în participiu, întrucît acestea nu aveau forme aproape sinonimice, care puteau remedia această pierdere, cum avea perfectul simplu în perfectul compus. De aceea, omonimia lovea mereu în perfectul simplu, dezechilibrîndu-l și limitîndu-î întrebuințarea la persoanele singularului și la persoana a III-a plural. Ea mărește concurența dintre perfectul simplu și perfectul compus, începută din latina populară, ducînd la ștergerea diferențelor de sens care existau între cele

³⁰ Cf. I. Iordan, *Introducere în lingvistica romanică*, București, 1957, p. 606.

³¹ *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*, Madrid, 1914, p. 207, apud E. Coseriu, *op. cit.*, p. 3.

³² A. Caravellese, *Critica del concetto*, Florența, 1948, p. 26—31, apud E. Coseriu, *op. cit.*, p. 17.

³³ Vezi pentru aceasta Al. Georgescu, *Studii de gramatică, II*, București, 1957, p. 32—33.

două perfecte. Cu alte cuvinte, omonimia, apărută după toate probabilitățile în româna comună (în dialectele din sudul Dunării, după cum s-a arătat, situația este identică cu cea din româna veche), face ca limba să sacrifice diferența de sens dintre *cîntăm* (= cîntarăm, acțiune trecută, neraportată la prezent) și *am cîntat* (acțiune trecută, terminată în momentul vorbirii), preferînd în ambele situații forma de perfect compus. Ca urmare, posibilitățile de confundare între o acțiune trecută și o acțiune prezentă sînt evitate. Că omonimia gramaticală, mai ales cea cu prezentul, a jucat un mare rol în procesul de limitare a perfectului simplu românesc ne-o demonstrează substituirea discutată mai sus, a perfectului simplu prin perfectul compus la persoanele I—II plural, dar păstrarea lui la celelalte persoane care erau distincte de alte forme. Frecvența deosebită a perfectului compus, explicabilă prin utilizarea lui și în situațiile în care într-o fază mai veche se folosea perfectul simplu, grăbește gramaticalizarea noilor forme perifrastice. O dată gramaticalizate, în cele mai multe regiuni formele analitice, mai clare, mai regulate și mai expresive, dar în același timp mai conforme și cu tendința spre analitic a limbii, încep să aibă cîmp mai liber de acțiune, înlocuind mai tîrziu și formele de singular și forma de persoana a III-a plural de la perfectul simplu. În regiunile în care cele două perfecte nu devin „variante” (Oltenia, Banat) perfectul simplu, grație valorii sale de a exprima o acțiune foarte apropiată de prezent, rămîne puternic, limba căutînd aici un nou mijloc de evitare a omonimiei. Acest mijloc a fost impunerea, după o lungă perioadă, pe cale analogică a lui *-ră-* de la persoana a III-a plural și la persoanele I—II plural.

De cînd datează *-ră-* la persoanele I—II plural?

Datarea apariției în scris a formelor noi (cu *-ră-*) la persoana I-a II-a plural nu a format pînă în prezent obiectul unor cercetări speciale. De aceea ea a fost făcută vag³⁴ sau chiar eronat. De exemplu, Leca Morariu, referindu-se incidental la apariția în scris a „urmaselor plusquamperfectului latin³⁵, socotește ca primă atestare forma *avurăm* din Cronica lui N. Costin (*Cronicile României*, ed. II, M. Kogălniceanu, București, 1872, I, 390).

Fie tendința de a găsi o origine mai veche formelor în discuție, fie ediția cu care a lucrat, al cărei autor (M. Kogălniceanu) intervenea în text, arhaizîndu-l sau modernizîndu-l, a făcut ca în această afirmație să se strecoare o eroare. La N. Costin nu apare forma *avurăm* ci forma veche *avum* (vezi textul corespunzător din ediția lui Ion St. Petre, *Cronica lui N. Costin*, București, 1942, p. 221). De fapt și în prima ediție Kogălniceanu (1852) a *Cronicii*, mai fidelă originalului, apare tot forma veche.

³⁴ Ov. Densusianu, *op. cit.*, p. 142 spune numai că formele noi „sînt destul de tîrzi”; cf. și Al. Lambrior, *op. cit.*, XXVII.

³⁵ *Op. cit.*, p. 45.

Greșită este și afirmația lui W. Meyer-Lübke³⁶, susținută apoi de Al. Procopovici³⁷, după care formele noi apar de pe la mijlocul secolului al XVII-lea încoace. După cum s-a văzut din materialul prezentat, asemenea forme nu apar în secolul al XVII-lea. Mai aproape de adevăr în privința datării formelor analogice este I. Șiadbei³⁸, care arată că formele noi apar abia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Întrucît I. Șiadbei nu s-a ocupat în mod special de procesul de impunere a noilor forme, în cele ce urmează vom căuta să privim inovația atît din punctul de vedere al timpului cît și al locului în care a apărut.

Originea dialectală a inovației trebuie căutată în regiunile în care perfectul simplu, exprimînd o acțiune foarte apropiată de prezent era des întrebuintat. Într-adevăr, primul text în care am găsit atestată inovația este o scrisoare a ispravnicilor din Rîmnicul Vlcea către locuitorii satelor Bogdănești și Dobriceni, datată 21 martie 1776: „Aicia ne înștiințarăm de la sfinția sa” (DR, I, 601)³⁹.

Că în Oltenia formele noi erau cunoscute pe la 1780 ne-o dovedesc și alte texte din acel timp. În traducerea *Halimalei*, făcută de călugărul Rafail de la Mînăstirea Hurezu în 1783, sînt atestate următoarele forme⁴⁰: „După hotărîrea judecătorului *plecarăm* îndată” (p. 229/29—30) „ne *silirăm* a ne lăsa după dinsa” (p. 221/2—3) „*sosirăm* la Seraiul lui Omar” (p. 229/30—31). În scrisorile unor negustori olteni din aceeași perioadă apar, de asemenea, forme noi: „*deaterăm* și noi această adevărînță” (N. Iorga, Doc. XII, p. 111, document datat, Craiova, 1787) „*înțeleaserăm* că încă pînă acum tot sînt prinse” (idem, p. 111).

Formele vechi se mai mențin în aceste scrieri mai ales în unele formule consacrate și numai la verbele de conjugare a II—III-a: „care scrisoare o *văzum* și noi” (FD, p. 117)⁴¹ „*văzum* tovărășia lor” (idem, p. 96, document datat Craiova, 1783) „*iată* că-l *trimisem*” (N. Iorga, Doc., XIV, p. 95, document datat Hurezu, 1778) „după cercețarea ce *făcum*” (DR., p. 773, 774, Rîmnicu-Vlcea, 1787).

Există cazuri cînd formele noi apar în aceeași frază cu formele vechi: „După cercetarea ce *făcum*, noi mai mult nu putem a-i sili fără numai le *deterăm* soroc după a lor cerere” (idem, p. 772).

Forme noi cu *-ră-* pot fi atestate după 1780 și în documente din Banat. În *Insemnările de cronică* ale lui N. Stoica, născut la Mehadia

³⁶ W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, p. 335.

³⁷ *Op. cit.*, p. 33.

³⁸ *Op. cit.*, p. 351.

³⁹ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, I, București, 1959, II, București, 1966.

⁴⁰ Exemplele date sînt extrase din ms. 2583 din Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România.

⁴¹ Dum. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerțul românesc (1473—1868)*, București, 1931.

și devenit apoi preot în aceeași localitate, apar numeroase forme noi⁴²: „în 29 ianuar 788 *venirăm* acasă, iar la 26 ianuar *plecarăm*, la 29 ianuar *luarăm* Rusava“ (p. 104), „*timp* buni nu *avurăm*“ (p. 101), „*auzirăm* că ei au ajuns“ (p. 114). Iată câteva exemple selectate dintr-o însemnare din biserica Mehadia de pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea: „o *dreasărăm* și o *grijirăm* cu uși și cu ferestre, *adunarăm* ceva bani pentru șezuri, *tocmirăm* și le *făcurăm*“ (p. 80).

Apariția formelor noi analogice trebuie încadrată în contextul marilor prefaceri de modernizare a limbii române de pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Dintre acestea, pe plan morfologic, trebuie menționate apariția unei desinențe caracteristice persoanei a III-a plural la imperfectul indicativului⁴³ și diferențierea persoanei a III-a plural de persoana a III-a singular la mai mult ca perfectul indicativului.

În scrierile din alte regiuni, chiar sudice, formele noi nu sînt atestate înainte de 1780 și nici în anii următori. Abia după 1800 textele le înregistrează. Concludent este faptul că Ienăchișă Văcărescu în gramatica sa (1787) nu înregistrează formele noi⁴⁴, iar în a sa *Istorie a preaputernicilor împărați otomani*, scrisă între 1788—1793, el folosește tot formele vechi⁴⁵: „*ne întoarsemu* și noi de la Craiova“ (p. 282) „*ne întoarsem* la Brașov“ (p. 282) „*purcesem* și *luăm* înștiințare“ (p. 298). În zapisele, scrisorile și documentele din actualele regiuni Ploești, București și din estul regiunii Argeș formele vechi sînt păstrate cu consecvență pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea: „*făcum* cercetare... și *ne adevărim* cu bun adevăr că toți dau dijma“ (DR, I, p. 743; „*văzum* iarăși alegerea acestor boirnași“ (DR, I, p. 750) „pe lângă alte cercetări ce *făcum*... *văzum* înșine acel zapis... *văzum* și plastografia“ (idem, p. 858).

După cum se observă din exemplele de mai sus perfectul simplu este bine reprezentat la persoana I plural mai ales la verbele de conjugarea a II—III-a, din motivele arătate. La verbele de conjugările I—IV el este slab reprezentat. Necunoașterea formelor noi în regiunile amintite face să asistăm, ca și în limba veche, la cazuri de evitare a perfectului simplu: „după cercetarea ce *făcum* și noi asupra acestei pricini *am întrebat* și noi pă numiții săteni“ (DR, I, p. 754) „*văzum* tovărășia lor datoare și *am găsit* cu cale“ (FD, p. 96). După 1800 formele noi încep să fie din ce în ce mai mult atestate în scrierile din aceste regiuni. În documentele din Moldova inovația nu a fost înregistrată nici înainte de 1800 nici în anii următori. Cercetînd bogatele

⁴² N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940.

⁴³ Vezi pentru datarea fenomenului I. Gheție și M. Teodorescu, „Revue Roumaine de linguistique“, tom X, 1965, nr. 1—3, p. 187 și urm.

⁴⁴ Vezi *Observații sau băgări de seamă asupra regulilor și orînduielelor gramaticii rumânești*, Rîmnic, 1787, p. 70.

⁴⁵ Am folosit textul publicat de Al. Papiu Ilarian în *Tesauri de monumente istorice pentru România*, București, 1863, II, p. 245—302.

colecții de documente moldovenesti⁴⁶ nu am întâlnit, pentru această perioadă, nici o formă de perfect la persoanele I—II plural. Chiar în formulele fixe, aceleași în actele oficiale din cele două Principate, perfectului simplu din textele muntene sau din cele moldovene mai vechi îi corespunde în textele moldovene din această perioadă perfectul compus. De exemplu, formula *după cum văzum*, frecventă în textele muntene de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, prezintă și în textele moldovene din secolele anterioare, este înlocuită cu formula *după cum am văzut* sau *cum s-a văzut* (DR, II, p. 512, 706).

Singurul text din Moldova în care este atestată inovația este cel al *Alexandriei*, tipărită la Iași în 1809: „cînd *luarăm* toată lumea și pînă la raiu *merșerăm* și toate le *văzurăm*, le *băturăm*” (p. 163). Însă, întrucît ediția aceasta reproduce fidel, ca și copia de la Movilău din 1796, un text din sud (cel publicat de P. Bart la Sibiu în 1794), nu putem fi siguri dacă formele noi erau cunoscute pe atunci în Moldova. După toate probabilitățile, din cauza neîntrebunțării formelor respective, inovația nu se răspîndise în Moldova nici în deceniul al IV-lea al secolului trecut. Gramatica lui Gh. Săulescu⁴⁷ mai recomandă forma veche într-o perioadă în care toate gramaticile din celelalte regiuni recomandau forma nouă.

În Ardeal inovația este prezentă pe la începutul secolului al XIX-lea în textele din Crișana. Aici perfectul simplu, ca și astăzi, era bine reprezentat⁴⁸: „*Plecarăm* la Turda” (p. 149, dintr-o scrisoare a lui M. Nicoară, originar din Arad către P. Major, din 1810) „*Căutarăm*, *cerurăm* la înaltul împărat” (p. 246, dintr-o circulară a protopopilor din Arad din 1816).

În ceea ce privește generalizarea formelor noi trebuie arătat că ele nu se impun imediat, în unele regiuni, la toate conjugările. Inovația se impune mai întîi la verbele de conjugarea I și a IV-a, unde era absolută nevoie de o marcă distinctivă, și numai după aceea la verbele de conjugarea a II—III-a. Gramaticile apărute în acel timp sînt concludente. Astfel, în *Elementa linguae daco-romanae sive Valachicae*⁴⁹ la persoanele I—II plural ale perfectului simplu la verbele de conjugările I, IV formele cu *-ră-* sînt singurele forme recomandate (*lăudarăm*, *lăudarăți*, ed. I, p. 49, ed. II, p. 64; *dormirăm*, *dormirăți*, ed. I, p. 49, ed. II, p. 64) pe cînd la verbele de conjugarea a II—III-a sînt considerate corecte atît formele vechi cît și formele noi (*tăcum*, vel *tăcu-*

⁴⁶ Au fost cercetate pentru aceasta DR. II; *Documente din vechiul ocol al Cîmpulungului Moldovenesc* (publicate de T. V. Ștefanelli), București, 1915, *Documente pultene*, volumul II (publicate de A. V. Sava), Chișinău, 1931.

⁴⁷ *Gramatica românească*, Iași, 1833, p. 114.

⁴⁸ Pentru frecvența perfectului simplu în acea perioadă în Crișana, vezi textele publicate de Cornelia C. Bodea, în volumul *Moise Nicoară și rolul său în lupta pentru emanciparea național-religioasă a românilor din Banat și Crișana*, Arad, 1943. Exemplele citate sînt luate din acest volum.

⁴⁹ Ed. I, Buda, 1780, ed. II, Buda 1805.

răm, tăcutu vel tăcurăți, ed. I, p. 42, ed. II, p. 57; bătum vel băturăm, bătulu vel băturăți, ed. I, p. 45, ed. II, p. 60). Chiar gramatica lui Ioanin Alexi, apărută mult mai târziu, face această distincție⁵⁰. Pornind de la aceste constatări ne exprimăm rezerva față de afirmația lui I. Sîadbei după care apariția formelor vechi *petrecum*, *văzum*, *mersem* în cronicile rimate de pe la începutul secolului al XIX-lea în același text cu formele noi *asemănărăm*, *ieșirăm* s-ar datora numai unor necesități de ritm⁵¹. În aceste texte formele noi apar regulat numai la verbele de conjugarea I și a IV-a în timp ce verbele de conjugarea a II—III-a apar mai ales cu forme vechi⁵²: „deci *ieșirăm* fiecare / La nemți spre întîmpinare / și *văzum* oaste frumoasă / dar o *cunoscum* fricoasă” (p. 511). „Cînd seama *ne luarăm* / Mic și mare *ne mirarăm*” (p. 511). „Și după cum o *văzum* / Adevărat și *crezum*” (p. 509). Rar apar forme noi și la verbele de conjugarea a II—III-a: „*Ne făcurăm* la firi grei” (p. 494). „Asemenea *petrecum*” (p. 500). Plecînd de la faptul că în aceste texte formele vechi apar numai la verbele de conjugările II—III și niciodată la verbele de conjugările I—IV, nu credem că formele vechi s-ar datora numai unor necesități de ritm. De ce autorii nu folosesc din aceleași motive (de ritm) formele vechi și la verbele de conjugarea I, IV?

Menținerea formelor vechi la verbele de conjugarea a II—III-a se explică prin rezistența limbii la o inovație foarte importantă pentru verbele de conjugarea I— a IV-a, dar de prisos la celelalte conjugări. Concludentă pentru aceasta este menținerea pînă în zilele noastre în unele graiuri a formelor vechi numai la verbele de conjugarea a II-a și a III-a. Din hărțile referitoare la situația perfectului simplu în dialectul daco-român, întocmite pe baza ALR de Al. Georgescu, se constată că în unele puncte din graiurile de vest apar forme vechi, însă acestea nu apar la verbul a *cînta* (conjugarea I), ci numai la verbul a *vedea* (conjugarea a II-a)⁵³. G. Weigand a înregistrat în unele localități din Banat într-o anchetă făcută pe la sfîrșitul secolului trecut forme fără *-ră-* la verbele de conjugarea a II—III-a alături de forme noi la celelalte două conjugări⁵⁴. Așadar, menținerea formelor vechi numai la unele verbe (conjugările II—III), dar părăsirea lor la cele de conjugarea I, a IV-a, trebuie explicată prin rezistența limbii din unele regiuni la o inovație care nu era necesară la toate verbele.

⁵⁰ *Gramatica daco-romana sive Valachica*, Viena, 1826, p. 96.

⁵¹ *Op. cit.*, p. 351.

⁵² Exemplele sînt extrase dintr-o povestire în versuri despre domnia lui Marogheni, scrisă pe la 1817. Textul a fost publicat de N. Docan în „Analele Acad. Române, Memoriile secțiunii lit.”, tom. XXXVIII, 494 și urm.

⁵³ *Op. cit.*, p. 319—323.

⁵⁴ *Der Banater Dialekt*, „Dritter Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache”, Leipzig, 1896, p. 243.

Există însă și o altă situație. Recent, T. Teaha a înregistrat în unele localități de pe Valea Crișului Negru forme vechi de perfect atât la verbele de conjugarea I și a IV-a, cât și la cele de conjugarea II—III⁵⁵. Mai demult, acad. E. Petrovici înregistrase în Munții Apuseni forme asemănătoare⁵⁶. Menținerea formelor vechi la toate conjugările este un indiciu al necunoașterii sau neadmiterii inovației. Ea confirmă ideea lui K. Iaberg⁵⁷, susținută de E. Petrovici⁵⁸, după care, în graiurile daco-române de vest și de nord-vest, inovațiile lingvistice se răspîndesc greu, trecînd chiar peste unele regiuni. După părerea acad. E. Petrovici, „simptomele de izolare lingvistică” ale acestor graiuri ar fi un indiciu al vechimii deosebite a populației românești în aceste locuri⁵⁹.

Începînd din deceniul al III-lea al secolului al XIX-lea formele noi devin singurele forme corecte în limba literară. Gramaticile românești, începînd cu cea a lui Eliade Rădulescu (1828), nu mai recomandă formele vechi nici la conjugarea a II—III-a (în afară de cea a lui Gh. Săulescu). Impunerea formelor noi determină o recrudescență a folosirii perfectului simplu, limitat mai înainte la anumite persoane. Publicațiile și scriitorii, mai ales din Muntenia, folosesc foarte frecvent formele noi.

Stilul administrativ, mai conservator, înregistrează chiar pînă pe la 1850 formele vechi la verbele de conjugarea a II—III-a „*trimisem*” (*Documente privitoare la economia Țării Românești (1800—1850)*, volumul I, București, 1958, p. 246), dar și „*trimiserăm*” (idem, p. 400), „*văzum*” (idem, p. 290, 329, 404), dar și „*văzurăm*” (idem, p. 290).

În concluzie, formele analogice cu *-ră-*, înregistrate pentru prima dată pe la 1780 în Oltenia și Banat s-au impus în unele regiuni mult mai tîrziu. Ele s-au impus mai întîi la verbele de conjugarea I și a IV-a, care, fiind lovite de omonimia cu alte forme aveau absolută nevoie de o marcă distinctivă, și numai după aceea la celelalte două conjugări. Cercetarea în timp și spațiu a apariției și impunerii formelor analogice aduce noi date în legătură cu raporturile dintre limba literară și graiurile populare.

⁵⁵ *Graiul din Valea Crișului Negru*, București, 1961, p. 99.

⁵⁶ *Folclor de la moșii din Scărișoara*, „Anuarul Arhivei de folclor”, V, București, 1939.

⁵⁷ „*Vox Romanica*”, V, p. 77.

⁵⁸ *Graiul de pe Crișuri și Someș*, „*Transilvania*” LXXII, p. 558.

⁵⁹ *Op. cit.*, p. 558.

QUELQUES OBSERVATIONS CONCERNANT L'HISTOIRE DU PASSÉ
SIMPLE : LES FORMES DU PLURIEL (I-ÈRE ET II-ÈME
PERSONNE) EN *-ră-*

RÉSUMÉ

Étudiant chronologiquement les formes du passé simple pluriel à partir des plus vieux textes roumains, l'auteur a en vue les problèmes suivants :

1. L'origine des formes avec le suffixe *-ră-* dans la langue roumaine.
2. Les raisons du remplacement du passé simple avec le passé composé dans la plus grande partie du territoire daco-roumain.
3. La date (l'époque) de l'apparition des formes *cîntarăm, cîntarăți* dans la langue écrite.

En ce qui concerne la première question, l'auteur part de l'hypothèse suivant laquelle l'attestation des formes en *-ră-*, à la I-ère et à la II-ème personne du pluriel dans les vieux textes, pourrait être un argument pour soutenir l'idée que les formes du type *cîntarăm, cîntarăți, cîntară* descendraient du plus-que-parfait latin (point de vue soutenu par Fr. Diez, T. Cipariu, L. Morariu, H. Mihăescu), alors que leur non-attestation contribue à infirmer ce point de vue et invite à accepter l'opinion que ces formes en *-ră-* (à la I-ère et à la II-ème pers. du pluriel) sont des innovations récentes par analogie (point de vue soutenu par la majorité des chercheurs).

En étudiant les textes du XVI-ème, du XVII-ème et de la première moitié du XVIII-ème siècle on n'y rencontre les formes en *-ră-* qu'à la III-ème personne du pluriel. Dans ces textes on trouve les formes du type *cîntăm, cîntat* qui sont des évolutions, des formes du passé de l'indicatif latin.

Les formes *cîntarăm, cîntarăți*, apparues par analogie, ne se rencontrent dans la langue écrite qu'à partir de la deuxième moitié du XVIII-ème siècle seulement, en Olténie tout d'abord, dans d'autres régions ensuite (Banat, Crișana).

En ce qui concerne la deuxième question, l'auteur de l'article insiste sur une cause moins considérée jusqu'à présent : le syncrétisme des vieilles formes du présent (passé simple *cîntămu-* présent *cîntămu*) et de la II-ème personne du pluriel avec le participe (passé simple *cîntatu* — participe : *cîntatu*).

Affectant les formes les plus productives, cette identité formelle, extrêmement gênante, limitait l'emploi du passé simple.